

Michal Svatoš: Osmičková výročí v dějinách Univerzity Karlovy

Letošní rok je ve znamení významných výročí, které se dotýkají i pražské univerzity. Ten nejstarší jubilejní rok (1348) je obecně přijímaným datem založení nejstarší středoevropské vysoké školy. Rok 1648 je v našem historickém povědomí zapsán nejspíš jako konec třicetileté války a rok 1848 připomíná spíš počátek vlády císaře Františka Josefa II. nebo dobu „jara národů“, oba jsou však spojeny i s historií pražské univerzity. A obdobné to je s léty 1948 a 1968, první rok je pevně spojen s mocenskou přeměnou sil v poválečném Československu, druhé datum zase s pojmy jako „Pražské jaro“ nebo okupace Československa. A přece i tato dvě data se hluboce dotkla vývoje na Univerzitě Karlově.

Vezměme to po pořádku a pokusme se vysledovat, jak tzv. „osmičková“ výročí poznamenala osudy pražské univerzity a naopak, jak pražská univerzita a její příslušníci ovlivnili významné události, které si připomínáme letošního roku.

Troufám si tvrdit, že každý gymnazista spolehlivě odpoví na otázku „kdy byla založena Univerzita Karlova?“, 7. dubna 1348. A přes jeho obecnou známost, je to datum z pohledu odborníka na středověké univerzitní dějiny problematické, protože pražská univerzitní fundace nevznikla žádným jednorázovým aktem, ale postupně v rozmezí tří let. Na počátku stojí listina papeže Klimenta VI. z ledna 1347, jímž papež ustanovuje pražskou univerzitu s obvyklými právy středověké univerzitní instituce, se všemi fakultami a pod dohledem univerzitního kancléře, jímž je jmenován pražský arcibiskup. V pořadí druhou zakládací listinu vydal český král a říšský panovník Karel IV. a nechal ji vyhlásit na sněmu šlechty v dubnu roku 1348 spolu s dalšími významnými dokumenty státoprávní povahy. Třetím fundačním dokumentem je listina Karla IV., který z titulu říšského panovníka oznamuje založení nové univerzity a zve studenty a učitele do Prahy. Místo jednoho aktu máme tedy hned tři dokumenty, z nichž chronologicky první je fundačním privilegiem církve, druhým listina krále Karla IV., třetím pak tzv. eisenaušský diplom, podle místa, v němž byla listina sepsána.

Právě popsany „akt“ založení pražské univerzity vyvolává staletí trvající spory, kdo a pro koho vlastně založil pražskou univerzitu. Naprosto neudržitelná je obvyklá „nacionalistická“ interpretace, že se tak stalo českým králem pro Čechy, jak to chtěla česká historiografie, nebo, že pražská univerzita vděčí za svůj vznik panovníkovi Říše, který ji založil především pro Němce, jak tvrdila ještě předválečná německá věda. Ani jeden pohled nebere v úvahu fakt, že středověká univerzita byla universalistickou, „latinskou“ institucí, která s nacionalistickým pojetím státu neměla nic společného. To druhé, co tomuto „vidění“ dominuje, je chápání univerzity jako státní instituce, jejíž založení náleží panovníkovi nebo chcete-li obecně státu. I toto pojetí se evidentně mýlí se středověkou realitou, protože pomíjí spoluzakladatelskou úlohu církve.

Moderní poválečné bádání je zajedno v tom, že stěžejní role při založení pražské univerzity připadla českému králi, který ji vytvořil v sídelním a metropolitním městě Českého království za účinné spolupráce pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic a dal ji z titulu říšského panovníka garance svobodného přístupu k univerzitnímu vzdělání všem zájemcům křesťanské Evropy. Letité spory, jejichž ohlas jste jistě mnozí z vás zažili, jsou podle mého soudu

minulostí. A není zapotřebí proto ani „přepisovat“ historické učebnice, Stačí, když věrni středověké skutečnosti, přiznáme 7. dubnu roku 1348 symbolický význam a uvědomíme si, že vznik dnešní Univerzity Karlovy nebyl jednostrannou záležitostí, jak se nám to snažilo namluvit 19. století.

Zcela jinak tomu je s výročími roku 1648 a 1848. Není pochyb o tom, co se stalo a jakým způsobem, ani o tom, jak tyto události interpretovat. Problém je ovšem v tom, že jen málokdo přisuzuje událostem poloviny 17. století a poloviny 19. století zásadní význam pro dnešní podobu pražské univerzity. Nejdříve si povězte, co se vlastně stalo. Rokem 1648 končí konfesionální spory mezi katolíky a protestanty tažením protestantského švédského vojska do střední Evropy. V roce 1648 vznikla z klementinských studentů akademická legie, inspirovaná jezuitským knězem Jiřím Plachým, pod jehož vedením zabránila dobytí města. Studenti vystoupili významným způsobem na obranu města a bojem na barikádě u Karlova mostu nedaleko sídla jejich školy v Klementinu vstoupili do veřejného povědomí Prahy a jejich obyvatel. Statečná obrana Prahy akademickou legií v roce 1648 vytvořila základ dodnes živého „mýtu“ o pražských univerzitních studentech, jenž se pak objevuje po celé 19. a 20. století. Nezanedbatelným faktem je ovšem i málo vnímaný fakt, že šlo o obranu katolického Českého království, v té době již zcela katolické Prahy katolickými (jezuitskými) studenty. Na druhou stranu, rok 1648 významně přispěl k více než staleté dominanci jezuitského řádu na pražské univerzitě a zcela bezpochyby přispěl ke sloučení Karolina a Klementina do společné Karlo-Fredinandovy univerzity, která přetrvala až do počátku 20. století.

Rok 1848 se zapsal do dějin střední Evropy významným způsobem. Není náhodou, že o roku 1848 mluví historici jako o „jaru národů“, v němž došlo k posílení národního uvědomění ve dvou střeoevropských mocnostech: v německé říši a v habsburské monarchii. Ohlas idejí Francouzské revoluce přinesl do střední Evropy i vlnu demokratizace a liberalizace, jejímiž představiteli se stali univerzitní studenti. Již v březnu 1848 přišli pražští studenti s peticí, týkající se univerzity: s požadavky akademické svobody, svobody vyučování a sdružování se ve studentských spolcích. V neposlední řadě zazněl požadavek jazykové rovnosti ve výuce, tedy na zrovnoprávnění češtiny. Počínaje rokem 1848 se pražská univerzita začala dělit podle národnostního původu a jazyka profesorů a studentů na německou a českou část. Vyvrcholením nároku na zrovnoprávnění češtiny s němčinou jako vyučovacích jazyků přinesl až rok 1882 vznikem dvou vysokých škol na půdě staré Karlo-Fredinandovy univerzity – české a německé univerzity, které přetrvaly až do II. světové války.

Vraťme se však k našim výročím. Stejně jako v roce 1648 i o dvě staletí později se vytvořila akademická legie, která se zbraní v ruce hájila karolinské sídlo univerzity proti vládnímu vojsku. A stejně jako před dvěma staletími i v roce 1848, Praha doufala, že to budou pražští studenti, kteří uhájí její svobodu. Pověst neohrožených a statečných pražských vysokoškolských studentů, obhájců svobody a demokracie, došel pak mnohokrát opakování v českých dějinách. A jedním z jeho největších zdrojů je rok 1848, kdy pražští studenti stáli na barikádách.

Blíží se 28. říjen, jedno z mnoha „kulatých“ jubileí letošního roku. Vznik Československé republiky v roce 1918 však v životě pražských univerzit nepřinesl prakticky žádnou změnu.

Zůstaly zachovány obě univerzity, v činnosti zůstaly stávající fakulty i studentské spolky, a jen název „Karlo-Ferdinandova univerzita“ přestal být oficiálně užíván, protože příliš připomínal habsburskou monarchii. Podstatná změna přišla až dva roky po vzniku nového státu, kdy zvláštním zákonem byla česká univerzita prohlášena dědičkou starobylého Karlova učení a bylo jí dáno jméno Karlova univerzita.

Podstatné bylo i to, že v řadách vládnoucí republikánské garnitury byli studenti, absolventi a učitelé Karlovy univerzity zastoupeni výraznou měrou. Za všechny stačí příklad prvního prezidenta československého státu Tomáše G. Masaryka, který do emigrace odcházel jako profesor Filozofické fakulty české univerzity, a co považují ještě za důležitější, který si profesuru ponechal i v prezidentském úřadě. Bezesporu vypovídá tato historická drobnička o váze univerzitního vzdělání a o významu Karlovy univerzity více, než mnohé jiné.

Počátek roku 1948 přinesl změnu mocenských poměrů v zemi. V únoru 1948 se moci ujala Komunistická strana Československa, která se okamžitě postarala i o změny na československých vysokých školách. Využila k tomu především levicově smýšlejících studentů, kteří se stali členy tzv. akčních výborů na ministerstvu školství, na univerzitách a jednotlivých fakultách. Pod heslem „očisty“ veřejného života byli zbaveni desítky učitelů možnosti pedagogického a vědeckého působení a byli násilně odstraněni z vysokých škol. Snad jen na okraj poznamenejme, že pro účast studentů v univerzitních výborech a komisích byl použit dávný požadavek studentstva na jejich zastoupení v akademické samosprávě. Že se tak stalo „účelovým způsobem“ a jen pro vybranou část studentstva nemusím snad dodávat.

Na Karlově univerzitě směřoval první úder proti rektorovi Karlu Englišovi a proti právnické fakultě. Rozhodnutím akčního výboru byl prof. Engliš spolu s dalšími kolegy zbaven přednášek, funkce a členství ve Státní zkušební komisi. Ještě 25. února 1948 bylo vyloučeno ze studia 12 posluchačů práva, vesměs představitelů studentského spolku Všehrd. Obdobné výnosy postihly lékařskou, filozofickou, přírodovědeckou a pedagogickou fakultu. Ptáte-li se, proč právě proti Právnické fakultě a studujícím práva byl veden první zásah komunistů, je odpověď poměrně jednoduchá. Práva a částečně i medicína měly pověst konzervativní části studentského hnutí, které je provázelo ještě z I. republiky. Naopak Filozofická fakulta UK jednoznačně platila za největší oporu levicových sil mezi studenty. Přesto, na Filozofické fakultě KU se vyloučených a zatčených kolegů zastala klasická filoložka Růžena Vacková, jejíž statečné chování v československých kriminálech je dobře známo.

Proti studentům byl použit další „úskok“ nového režimu, jímž byly tzv. studijní prověrky. Nešlo o žádné zjišťování studijní píle jednotlivých studentů, ale o systematickou čistku smýšlením nepohodlných kolegů. To nejhorší bylo, že studijní prověrky prováděli sami studenti svým kolegům. Součástí čistek nebyla jen podřízení moci jediné politické straně, indoktrinace výuky, ale především vyvolání pocitu kolektivního strachu mezi inteligencí, která se dostala v novém režimu na „vedlejší kolej“.

Zaznamenejme rovněž, že s vysokoškolskými studenty je spojen i veřejný odpor proti totalitě a na podporu legitimních představitelů republiky. Mám tu na mysli památný pochod vysokoškoláků na Pražský hrad 25. února 1948, jejichž představitelé chtěli demonstrativně vyjádřit podporu prezidentu Benešovi. Šlo sice o menšinu, ale „menšinu“ viditelnou a

významnou. Podstatné je i to, že pochod na Hrad se uskutečnil, přestože již 23. února došlo k prvním zatýkáním v řadách studentských spolků (z UK medik Uhl, předseda právnického Všehrdu Ransdorf se musel ukrývat). Za stejně závažné z hlediska pozdějšího vývoje považují fakt, že SNB studenty brutálně rozehnala a pozatýkala na 118 účastníků pochodu.

Organizátoři pochodu, předseda Svazu vysokoškolských studentů A. Navrátil a student Cyril Horáček, který nesl vlajku v čele průvodu, byli odsouzeni na 14 dnů vězení.

Karlova univerzita však žila v roce 1948 především 600. výročím svého vzniku. Mohutné oslavy, studentská shromáždění, vědecké konference, odborné publikace, to vše mělo vrchol 7. dubna 1948 ve Vladislavském sále Pražského hradu, kde pronesl hlavní projev prezident republiky Edvard Beneš, který v něm zdůraznil, že svobodný a sebevědomý národ si má vážít vzdělání, jehož je Karlova univerzita už 600 let symbolem. Beneš využil jubilejní projev ke zdůraznění nutnosti „duchovní svobody“, která musí být založena na „úctě člověka k člověku a na obnově snášenlivosti.“ Korunu všemu nasadila dubnová promoce čestných doktorů Karlovy univerzity, jíž se na protest proti nedemokratickým poměrům v poúnorové republice a na univerzitě odmítli zúčastnit především angličtí profesori.

Definitivní zlom vývoje vysokých škol, včetně Karlovy univerzity, přišel však až dva roky poté. V roce 1950 byl vydán nový vysokoškolský zákon, spojený se jménem tehdejšího ministra Zdeňka Nejedlého, který potvrdil novou orientaci vysokých škol, zbavil univerzity akademické svobody, zrušil studentské spolky, nahradil je jednotnou mládežnickou organizací a v neposlední řadě zabavil veškerý studentský majetek.

Poslední letošní výročí, které bych rád připomněl, je rok 1968. Ani v roce Pražského jara nebyla Univerzita Karlova středem veřejného dění. Už v předvečer roku 1968 však na sebe pražské vysoké školy upoutaly pozornost při tzv. strahovských událostech. O co vlastně šlo? Od počátku školního roku se obyvatelé vysokoškolských kolejí na pražském Strahově potýkali s výpadky elektřiny, které jim bránily ve studiu. Vyšli protestovat před koleje a později do pražských ulic. Pokojný průvod vysokoškolských studentů, který procházel i poblíž Pražského hradu, byl zahrán zpět do kolejního areálu a brutálně potlačen policií. Není pochyb o tom, že tzv. strahovské události byly jedním z pověstných katalyzátorů veřejného života po lednu 1968. Paradoxně vysokoškolští studenti však nebyli těmi, jimž politický vývoj roku 1968 přinesl podstatné změny, snad jedině s výjimkou nové stavovské organizace, tzv. Akademických rad studentů, které se staly zárodky nové studentské organizace. Obdobně jako v roce 1948, i o dvacet let později jsou studenti doslova „ve vleku událostí“. Jejich velká chvíle přišla až po okupaci země, po 21. srpnu 1968. Vysokoškolští studenti zůstali jednou z mála částí společnosti, která otevřeně dala najevo svůj nesouhlas s obsazením Československa a s návratem „starých“, myslím tím „poststalinských, pořádků“. V podzimním semestru 1968/69 obsadili studenti budovy Univerzity Karlovy a okupační stávkou se snažili o „návrat“ vývoje před 21. srpen 1968. Symbolickou tečkou za událostmi roku 1968 bylo upálení studenta Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Jana Palacha v lednu následujícího roku. Palachova tryzna se na dlouhou dobu stala posledním projevem občanské statečnosti a rezistence.

Pokud jde o ústřední téma našeho jednání, jímž je exil ve 20. století, není třeba pochybovat, že důsledkem obou událostí, v roce 1948 i 1968, byla masivní emigrace i v řadách Univerzity Karlovy. Necítím se kvalifikovaný mluvit poučeně o tomto tématu, to bezpochyby zazní ve vystoupeních o vědeckém exilu a exilových osobnostech v jednotlivých zemích. Mě dovolte jen jediné srovnání: únorový převrat a následné „čistky“ na Karlově univerzitě měly za následek perzekuci a mnohdy i věznění jinak smýšlejících, daleko masivnější byl však odchod inteligence, včetně učitelů a studentů Univerzity Karlovy, po 21. srpnu 1968.

Paní a pánové, jsem přesvědčen, že bychom si neměli minulost přikrašlovat. Pražská univerzita nehrála ani při „osmičkových“ jubileích letošního roku stěžejní roli. Až na výjimky byla a je součástí širšího společenského vývoje se všemi pozitivními i negativními rysy, někdy dokonce protagonistou vývoje, na každý pád jen částí celku. A to není alibismus z mé strany, to je poctivé konstatování.

Shrnuli, musím konstatovat, že letošní rok je bohatý na významné události, které se dotkly Univerzity Karlovy. Počínaje rokem 1348 až po události před čtyřiceti lety se ukazuje, že detailní pohled na minulost může přinést nové poznatky, nové interpretace, ale vyžaduje od nás změnu navyklých výkladů historie. Chtěl bych výslovně zdůraznit, že je pro naše obecné vědomí důležité, abychom si tyto události neustále připomínali, snažili se o jejich pochopení, a pokud možno, se z nich poučili. Vyžaduje to však snahu po pravdivém poznání minulosti, jak říkával František Palacký, „padni komu padni“. Doufám, že tak přijmete i moje slova.